

M

MŰVELŐDÉS 6

1971. június

AZ ARANYOSSZÉKI NYELVJÁRÁS

A történelemtudomány azt tanítja, hogy a kézdi székelyek a XII. században a tatároktól körülzárt Székelykő várát felszabadították, s e harci vitézségükért Aranyosszékot kapták jutalmul. Aranyosszék mai magyar lakossága tehát a kézdi székelyek egy csoportjának utódai. Mindebből az következne, hogy a Torda szomszédságában, jórészt az Aranyos és Maros folyók, a torockói völgyteknő és a felenyedi patak közt, valamint az Aranyos balpartján elterülő néhány falunak a nyelvjárása ha nem is meggyőzőnek, de legalábbis a kézdi székelyek nyelvjárásához hasonlóan kellene lennie.

Vajon máig megőrizte-e az aranyosszéki nyelvjárás a székelysége jellemző nyelvi sajátosságokat? Milyen az aranyosszéki nyelvjárás?

Aranyosszék nyelvjárásai jelenségeinek leírása érdekében, 1956 őszétől 1958 februárjáig, magam összejártam e terület falvait, és egy táji nyelv-atlasz anyagát gyűjtöttem össze. Ez a táji nyelv-atlasz 32 falut ölelt fel. Kiindulópontként a történeti Aranyosszék magyar és vegyes lakosságú helységei szerepeltek, e községek alkották a tájegység összefüggő góciát. Innen kiindulva terjesztettem ki a kutatást a szomszédos községekre is, remélve, hogy néhány nyelvjárásai jelenség alapján megvonhatom e terület nyelvjárásai határait. Így, déli irányban gyűjtést végeztem még Miriszlón és Marosdécsén, északon pedig Alsórára és Magyarléta nyelvjárásának megfigyelésével, e két falu között meghúzhattam az Aranyosszék és Kálotszeg közötti nyelvjárásai határt. Az Aranyos bal partján Mészkon és Alsórára kívül gyűjtést végeztem még Komjatszegen, Túrban, Szinden, Aranyosegerbegyen és Gerendkeresztúron is. Az összegyűjtött nyelvjárásai adatokat térképlapokra vetítve feltárult e terület jelenségeiben gazdag nyelvjárásai képe.

Melyek az aranyosszéki nyelvjárás jellegzetes sajátosságai?

A hangjelenségek közül elsőként kell emlétenünk az *a*-zást, az irodalmi *o* helyén ejtett *a* hangot. De ez a jelenség nem mindenütt egyformán, azonos mértékben jelentkezik. A tulajdonképpen

néprajzi-földrajzi Aranyosszékhez tartozó, az Aranyos és Maros közén elterülő falvak nyelvjárásában minden hangsúlytalan helyzetben az *o* helyén *a* hangot ejtenek: *abranacs, abrasz, aszszany, szapara, targanca, sáras, csupar, tudam, szomarú, mozag, fogdas* stb. Minthogy a hangsúlyos helyzetben e területen megmaradt az *o* hang (pl. bot, vonat stb.), a hangsúlyos helyzetű irodalmi *a* helyén néha *o* hallható: *kopar „kapor“, kocar „kacor“, mog „mag“* (pl. Bágyonban). Az Aranyos bal partján lévő falvakban kissé gyengébb fokú az *a*-zás, annyiban, hogy szótöbéli hangsúlyos *o* utáni *o* és minden *á* utáni *o* nem válik *a*-vá. Pl. Harasztoson még *boland, ostar*, valamint *fázak, táncal* hallható, de már Tordatúron *rakam, harangaz* stb. esetek mellett már *bolond, ostar, fázok, távol* alakok használatosak.

Aranyosszékotól délre a Maros felé haladva — éppen ellenkezőleg — az *a*-zás erősödik, pl. Miriszlón, az *o* csaknem teljesen megszűnik, s helyét az *a* foglalja el; ilyen esetekben is, mint *gamb, lap „lop“, damb, vanat, csarda, akas „okos“* stb.

Az *a*-zás jelenségével együtt jár az *e*-zés, a hangsúlytalan helyzetű *ö*-k helyén ejtett *e* hang: *szöres, sütek, ökre, büdes, köszén* stb. Ugyanez a helyzet az Aranyos bal partján lévő községekben is, csupán csak annyi az eltérés, hogy a szótöbéli hangsúlytalan szótagban, hangsúlyos *ö* után többnyire megmarad az *ö*; így pl. Tordatúron *köhög, dörög, höröcsög, ördög* hallható, szemben a harasztosi *köheg, döreg, höröcseg, ördeg* alakokkal.

A teljesen *a*-zó Miriszlón az *ö*-nek egy nyíltabb változatát ejtik (a nyelvjárásában *æ*-vel jelölik). Ezen túlmenően, az *ö* (*æ*) meg az *e* hangok viszonya itt sajátosan jelentkezik. Ha szótövek hangsúlyos szótagjában *ü, ű, ő* hang van, a további szótagokban *ö* hang nem lehet, csak *e*: *ütett, örelek, bünes* stb. Ha a szótö hangsúlyos szótagjában *ö* (*æ*) hang van, a további szótagokban *e* nem lehet csak *ö* (*æ*): *közötöm, szövtököt, örögöb* stb.

Igen érdekes, hogy egyetlen hangjelenség esetében az Aranyos folyó határt képez; ez a jelenség az *á* utáni *o*-zás. Az Aranyos bal partján ilyen alakok hallhatók *lámpo, káso, házo, lássó* szemben a jobb parti *lámpa, kása, háza, lássa* féle alakokkal. Így van ez például Szentmihály és Mészko vagy Egerbegy meg Aranyosgyéres között, noha a távolság közöttük alig egy-két kilométer. Csakhogy közöttük ott folyik az Aranyos...

Az aranyosszéki nyelvjárás e fő hangjelenségei mellett megemlíthető még az ún. rövid zárt *ö*

(illetőleg a kétféle, egy nyíltabb és egy zártabb *e* megkülönböztetésének) hiánya, valamint a hosszú hangoknak rövidebb ejtése.

Alaktani szempontból csupán egyetlen esetet említ meg, az itt is kihalófélben lévő *vettenek*, *jöttnek* igealak gyér nyomait.

A szóföldrajzi jelenségek közül a *lámpaalj* különféle elnevezései jó példa arra, hogy egy fogalom viszonylag szűk területen is milyen sok változatban él; 29 faluban 16 változata van: *lámpaalj*, *lámpabutykó*, *lámpadob*, *lámpagolyó*, *lámpagömbér*, *lámpahólyag*, *lámpahordó*, *lámpakádja*, *lámpa küblüje*, *lámpaküppü*, *lámpaöböl*, *lámpaöblöny*, *lámpapalack*, *lámpapohár*, *lámpaporzsoló*, *lámpa töjke*, *petroljamtartó*. Számos más, érdekes tájszót sorolhatunk fel: a cserépből készült szűknyakú ételhordó edény: *porzsaló* meg *röstölő*; a gidó neve a hegyaljai falukban: *cicula*; akik kapókövel játszanak, azok *ötköveznek*, *csontpeggyeznek*, *peggyeznek*, *ballabikáznak*, *bikköveznek*, sőt egy harasztosi öregasszony így mondta: *sínberbécszének*; továbbá a göröngy neve: *doroncs*, *darancs* vagy *dorincs*; az a lány aki, kelletti magát, kacérkodik, az: *festuskadik*, a meggyfa mézga: *macskaméz*, takarmány: *kóst*, az aprókörte: *vackar*, s így az apró vadkörte: *vadvackar*, a vakondok: *patkány*, az ék: *pocok*, *pacak*, *pacak* ... Jelentős a szókincset ért román hatás: *bács* „juhász“, *berbécs* „kos“, *turma* „juhnyáj“, *döblec* „sütőtök“, *gergelice* „zsizsik“, *panunsa*: „a kukorica borító levele“ stb., stb.

Ezek után, ha összevetjük a kézdi székelység és az aranyosszékiek jellemző nyelvjárási sajátosságait a különbség rögtön szembeötlő. A kézdi székelyek nyelvjárárásában az aranyosszékievel szemben megvan a kétféle *e* hang ejtése (ti *elménték*, *ők elméntek*). Sajátságosan zártabb „öblösebb“ ejtése van az *á* és az *a* hangoknak. A kézdi tájszólásból viszont hiányzik a már említett *a*-zás meg *e*-zés. Az egyes szám 3. személyű birtokos személyrag a kézdi tájszólásban *-ik* alakú (*lovik*, *ökrik*), Aranyosszéken pedig *-ak*, *-ek* (*lovak*, *ökrek*).

A szókincsbeli jelenségek terén a különbségeknek számos példáját idézhetjük, előbb a kézdi, ezt követően az aranyosszékie változatot említve: *féreg*: *egér*, *vakkand*: *patkány*, *búzaféreg*: *gargalica*, *büdöslizi*: *pellergónija*, *gaj*: *doroncs*, *bog*: *göcs*, *járomderce*: *járombélja*, *szénát takar*: *szénát gyűt*, *sütőtök*: *döblec*, *gyom*: *burjány*, *lúd*: *liba*, *kecskeolló*: *gidó* és *cicula*, *lik*: *juk*, *gője*: *koca* stb., stb.

A szemelvényesen számbavett s itt bemutatott hang- és alaktani, valamint szókincsbeli eltérések azt mutatják, hogy Aranyosszék nyelvjárási

jelenségei nem a székelységre, hanem e területet körülölelő Mezőségre jellemzőek. Valóban az *aranyosszékie nyelvjárás a mezősegi nyelvjárás-típus szerves része*.

Mi lehetett vajon az oka, hogy Aranyosszék nyelve az évszázadok folyamán elvesztette székely jellegét? A felelet valószínű abban a tényben rejlik, hogy noha Aranyosszéknek megvolt a maga székhelye, hol Kövenden, hol Felvincen, ahol lustráikat tartották, mégis Torda vidékének mezősegi nyelvjárása közvetlenül hatott rá. A kitűnő földművelő falukból álló Aranyosszéken a kereskedelem, az ipar, a művelődési élet szempontjából Torda volt a góca, minthogy ma is az.

MURÁDIN LÁSZLO

ARANYMOSÓK ÉNEKE

2. Tiszta víz

Tenger kiaszni sose fog
holnapok sóbányáért, ha
ilyen kis mokányló-szorgalommal
hordod hegyek emlőiből
földünk csurranó kedvét ...
Nyílt érként kanyarodsz
hajlatok szeszélye után.
Aranymosók százéves dallamát
zsugorgatódn könnyen pukkanó-
habzó markodban ... Part-fülemet
hiába lopom közeledbe: odaütsz
valahányszor. Félted éneked,
mint hegylakók a némaságot ...,
pedig nyílt szívvel hajlok elébed.
Arulkodó a hegyi patak csak, mely
gránitkövekig lopja mélyedésed el,
s csillogással hazudja le
nagy fájdalmas némaságot
a kuporgó
bokrok
találkozásain
ködöt füstölgő
éjszakákon ...
Hogy
nem
roppan
szét
vékony
nyaka
hegyek hátán,
hegyek öklén?

Szólj, földem, melyből szakasztattam!
Szólj, szólalj aranymosó szavakban!

SZABÓ ISTVÁN